

УПРАВЛЕНИЕТО НА КУЛТУРАТА (КРАТЪК ОБЗОР И БЕЛЕЖКИ)

Венцислав Велев

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Управлението на културните процеси е сложен и продължителен процес. Той изисква както визия за развитие на националната култура, така и поредица от конкретни стъпки, с които тя да бъде развивана съобразно новите условия на живот. Министерството на културата, като административен орган на най-високо държавно и управленско ниво, за последните 140 години съществува както самостоятелно, така и като част от други институции съобразно конкретната политическа обстановка и обстоятелства на държавното развитие. В настоящия доклад вниманието се спира върху отделни моменти от развитието на Министерството на културата, като е направен опит да се оформят и някои от неговите приоритети в хоризонт за развитие от пет години напред.

Ключови думи: Министерство на културата, принципи и подходи, приоритети.

Въведение

През годините не един път са повдигани поредица от въпроси, свързани с институцията/институциите, както и с отделните предприети дейности относно управлението на процесите на културата. В този аспект е нужно да се потърсят корените на управлението на национално ниво, което през отделните периоди на развитие в новата и най-новата българска история е оказвало важно влияние върху изграждането на националната културна идентичност. Управлението на културните процеси е сложен и продължителен процес. Той изисква както визия за развитие на националната култура, така и поредица от конкретни стъпки, с които тя да бъде развивана съобразно новите условия на живот. Министерството на културата (МК), като административен орган на най-високо държавно и управленско ниво, за последните 140 години съществува както самостоятелно, така и като част от други институции. Всичко това изисква да се разкрият неговата мисия и принос в развитието на българската култура, които да отговорят и на все по-ясно поставяния в съвременieto ни въпрос – как и с какви подходи следва да бъде отстоявана, защитавана и насърчавана да се развива националната ни култура в контекста и на глобалните процеси, завладяващи

общественото, политическото и икономическото развитие в целия свят.

Методология на изследването

При изготвянето на настоящото изследване са използвани всички общодостъпни бази с документи и проучвания, както и наличната нормативна база. Обект е Министерството на културата като основен държавен и административен орган за провеждане на националната културна политика. Изводите и предложенията са базирани на направен анализ.

Резултати

Понятието „култура“

Културолозите често спорят, когато трябва да се намери точна дефиниция на понятието „култура“. Възприема се, че това е понятие, което е ключово и определя различни нива в развитието на човешкото общество. В същото време то има и много нюанси, които често се използват в различен контекст на представяне и изразяване. Възприемат се различни виждания и определения. Налага се виждането, че събирателното понятие „култура“ визира съвкупност от различните видове изкуства. В същото време понятието обхваща и определено поведение на човека, с което той дава външен израз на своите чувства, мисли, виждания за заобикалящия го свят, както и за общуването – култура на поведение, култура на хранене, култура на обличане и пр. В по-широк смисъл понятието включва и разбирания и представи за обществено приети норми на поведение и социално представяне – политическа култура, обществена култура, нравствени норми и пр.¹. До голяма степен обобщаващо на всичко посочено е определението, че културата е „създадена среда за живот на хората, организирана според човешките технологии на дейност и наситена с продуктите на тази дейност“ [1].

В правен аспект понятието „култура“ намираме както в международното, така и в националното законодателство. Възприето е определението, дадено от Организацията за образование, наука и култура на ООН – ЮНЕСКО, според което културата представлява съвкупност от отличителни духовни, материални, интелектуални и емоционални характеристики на обществото или на социална група и обхваща освен изкуството и литературата, начина на живот, начините на съвместния живот, ценностните системи, традициите и вярванията². В Закона за закрила и развитие на културата (ЗЗРК) е записано, че културата е „дейността по създаването, проучването, разпространението и опазването на културните ценности, както и

резултатите от тази дейност³. На тази основа, както и в резултат на различни интерпретации и съществуващи концепции можем да приемем, че културата представлява също така сбор от материални и духовни ценности, създавани през различните години и епохи, както и в момента, от човека и за човека. Тя е негово творение и е продукт на човешката мисъл и човешките усилия.

Културата и нейното управление. Кратък преглед

В новата и най-новата история на България, започваща след 1878 г., на базата на развитието на обществено-политическия живот може да се обособят четири периода в развитието на оформящите и развиващите се политики в сферата на управлението на културните процеси. Предприетите конкретни стъпки и извеждането на определени културни елементи за водещи са повлияни както от политическите процеси, така и от икономическото развитие на страната. От значение е и влиянието на важни международни фактори, включително военни конфликти, членуване в международни политически, военно-политически и икономически организации, блокове и формирования.

- 1. период – от създаването на Третото българско царство през 1878 г. до средата на 40-те години на XX век;
- 2. период – 1947 – 1991 г.;
- 3. период – 1991 – 2007 г.;
- 4. период – от 2007 г. до днес.

През първия период въпросите на културата ведомствено са били подчинени на Министерството на народното просвещение (МНП). Като основен приоритет са издигнати проучването и опазването на културното наследство. През 1889 г. е приет и първият нормативен документ в сферата на културата – Закон за издирване старини и за спомагане на научни и книжовни предприятия. С него официално се въвежда понятието „старини“, което остава дълго време основно в сферата на опазване на културното наследство. Разписват се текстове, с които се цели подпомагане на започналите действия в сферата на археологията, етнографията и музейното дело⁴. През 1911 г. законът бива заменен от нов Закон за старините⁵. В подкрепа на МНП, като централен държавен орган в сферата на културата, работят и създадените различни организации, инициирани от учени и общественици. Между тях се открояват Дружество за поддържане на изкуството в България (учредено през 1892 г.), както и Българското историческо дружество (учредено през 1901 г.). Членовете им – основно представители на академичните среди, си поставят за цел да работят за развитие на нормативната база в сферата на културното

наследство и за насърчаване на издирването на нови паметници и сформирването на музеи, в които те да бъдат съхранявани⁶. През 1908 г. към Министерството на войната се създава Дирекция „Военно-исторически музеи“, а малко по-късно – и „Управление на военно-историческите къщи музеи“. Към МНП се обособява „Служба за запазване и поддържане на старините“, която се оглавява от директора на Народния археологически музей. В нея се включват директорите на Етнографския музей и Народната библиотека в София, три лица, назначени от министъра на народното просвещение, и трима делегати по избор от археологическите дружества, които имат уредени музеи⁷. В рамките на целия първи период основен приоритет в дейността на МНП е изграждането на съвременна културна инфраструктура, създаването на нови културни институции по места, както и изработването и прилагането на нормативна и поднормативна база. Успоредно с това се подпомага и дейността на различни научни и обществени организации.

От средата на 40-те години на XX век настъпват съществени промени, които се отразяват и върху държавната политика в сферата на културата. През 1947 г. Търновската конституция бива заменена от нова – Димитровска. До 1948 г. въпросите на културата последователно са възложени на Министерството на пропагандата и на създаденото през 1945 г. Министерство на информацията и изкуствата. Обособяват се различни направления и отдели, които започват провеждането на политика, въвеждаща пропагандирането на новата система на управление. Като водещ принцип се налага партийното начало, което означава популяризиране на съветския модел на управление и отхвърляне на всичко останало, обявено за „буржоазно“ и „противонародно“. Тези процеси се координират и от сформираната към Централния комитет на управляващата Българска работническа партия специална комисия, наименувана Комисия за контрол на творческата сфера. Създават се различни клубове с културна насоченост, като целта е да бъдат привлечени не само широките маси, но и представители на интелигенцията. През 1948 г. по съветски образец се създава държавен Комитет за наука, изкуство и култура. През 1954 г. той се преобразува в Министерство на културата, функциониращо до 1957 г. В периода 1957 – 1963 г. културата и образованието отново се обединяват – в Министерство на образованието. Водещ стратегически документ е приетото през 1958 г. Постановление № 165 на Министерския съвет, насочено към опазване на паметниците на културата и развитие на музейното дело. През 1963 г. отново се обособява самостоятелна структура – Комитет за култура и изкуство, от 1977 г. – Комитет за култура. Неговите функции

са на обществено-държавен орган с ранг на министерство, провеждащ държавната политика в областта на културата и средствата за масова информация. Като водещ приоритет е издигнато опазването на културното наследство. На проведения през 1966 г. Първи конгрес на културата в България се очертават водещите принципи за развитие. Те са доразвити по време на проведения през 1972 г. Втори конгрес. В стратегически документ се превръща докладът „За всестранный възход на родната социалистическа култура“, очертаващ приоритетите за развитие. Във връзка с реализирането на инициативите за отбелязване в национален и международен мащаб на 1300-годишнината от основаването на българската държава се провежда изключително важна реформа. Оформя се съвременната културна инфраструктура в страната. Изграждат се и се обособяват нови културни пространства, създават се културни средища. Подема се кампания за популяризиране и представяне на българските творци извън страната [2]. През втората половина на XX век се поставят основите на нов тип културно законодателство посредством приемането на поредица от нормативни актове, включващи закони, постановления и наредби. Въвеждат се изискванията на ЮНЕСКО. Изграждат се административни структури и по места, които прилагат културната политика в регионален аспект. Съветите за духовно развитие, които се сформират към общинските и окръжните центрове, представляват основен управленски орган за нейното реализиране.

Настъпилите след 1989 г. промени слагат своя отпечатък и върху културната политика. На 16 февруари 1990 г. е създадено отделно Министерство на културата. Най-близко до него остава Министерството на просветата, като за кратки периоди двете министерства отново се обединяват. През 1991 г. бива приета и нова Конституция. Основополагащо е приетото решение за присъединяване към Европейския съюз. Възприема се виждането, че е налице нуждата от въвеждане на три основни принципа в българската културна политика – раздържавяване, децентрализация и демократизация, които следва да бъдат поставени в контекста на ефективно и демократизирано управление. Като важни цели се поставят премахването на въведените идеологически рамки и промяната на централизирания подход на управление. В тази посока работят и създадените още през 1991 г. национални центрове по изкуствата. През 1997 г. бива публикуван и обсъден доклад на група европейски експерти, съдържащ констатации, оценки, препоръки и предложения за отделни мерки, които следва да станат основа за нова Стратегия за развитие на българската култура. Приема се необходимостта от: ангажираност на всички заинтересовани от развитието на културата

страни; търсене на нови източници на финансиране; обучение на кадри за управление; адекватно управление на културата, опиращо се на обществените нагласи и очаквания; обновяване на нормативната база; формиране на качествено нов културен пейзаж; реална оценка на съществуващото положение и набелязване на изпълними цели; нов тип управление в културата; въвеждане на културния мениджмънт [3]. Този етап приключва с въвеждането на нов тип културно законодателство. С приетия през 1999 г. ЗЗРК се регламентират правният статут на културните организации и на отделните видове културни институти, правомощията на Министерския съвет и на министъра на културата. Важно е създаването на Национален фонд „Култура“, както и възможността за общински фондове „Култура“. Посочват се и основните принципи на националната политика за култура, които следва да се съблюдават⁸.

Върху последния към момента период, започнал през 2007 г. и продължаващ и понастоящем, отражение имат най-вече промените, настъпили в резултат от присъединяването на България като равноправен член към ЕС. Необходимостта от законодателни изменения, ясно изразена след 2000 г., изисква изработване на ясна визия в това отношение. Като основен приоритет се очертава изясняването на връзките между центъра (национално ниво) и районите (регионално ниво) в страната. Катализатор за това са започналите процеси, насочени към създаването на партньорски програми. Дефинирането на целите и принципите на нов тип модел културна политика изисква провеждането на проучвания и апробация на различни модели за управление на културните процеси. Извършва се проучване на европейското и световното законодателство. За структуроопределящи елементи се възприемат: 1) децентрализация на управлението и финансирането на културата; 2) промени в културното законодателство; 3) гарантирана равнопоставеност на различните типове културни институти в страната – национални, регионални, общински, частни; 4) засилване на ролята на неправителствения сектор. В съответствие с европейските изисквания се разработват поредица от нормативни актове. През 2009 г. се приемат нови закони: Закон за културното наследство и Закон за обществените библиотеки. Актуализират се Законът за народните читалища, Законът за задължителното депозирание на екземпляри от печатни и други произведения, Законът за авторското право и сродните му права и др. В обхвата на културното наследство влизат и съвременните визуални изкуства, които се приемат за част от неговия съвременен етап на развитие. От съществено значение е и приетата от ЕС „Нова европейска програма за култура“ (22 май 2018 г.). Очертават се три

стратегически цели със социални, икономически и външни измерения: 1) използване на силата на културата за социално сближаване и постигане на благосъстояние; 2) подкрепа на творческия потенциал на културата в образованието и иновациите, както и за създаване на работни места и растеж; 3) укрепване на международните културни отношения. Това е един от основните приоритети, които България следва да реализира и занапред в културната си политика⁹.

Структуриране на Министерството на културата като основен административен и държавен орган

Както бе посочено, сектор „Култура“ се управлява на ниво министерство – като самостоятелно звено или в обединение със сектор „Образование“. В структурно отношение се правят и редица изменения, които са отражение на действащата към съответния момент административно-правна система. Определящи при изграждането на администрацията на МК са два основни нормативни документа – Законът за администрацията (ЗА) и Устройственият правилник за дейността на министерството. От особено значение е последният документ, защото именно той определя конкретната административна структура. Министерството е част от структурата на Министерския съвет и е основният централен държавен и административен орган, който провежда държавната политика в сектор „Култура“. Начело е министър, който изпълнява своите задължения и отговорности с помощта на заместник-министри. Със заповед на министъра се разпределят техните отговорности и ресори. В административен порядък, съгласно и ЗА, министерството е разделено на дирекции и самостоятелни звена, под ръководството на главен секретар. Самата администрация е структурирана в обща и специализирана. В общата са основно звената, свързани с финансирането и счетоводството, управлението на собствеността и на човешките ресурси. Специализираната администрация включва дирекции по отделните направления – „Сценични изкуства“, „Културно наследство“, „Авторскоправна политика“, „Международна дейност“ и др. На пряко подчинение на министъра са Инспекторат, Звено за одит и др. Макар да липсва от официалната структура, често министърът на културата взема своите решения не само с помощта на своя политически кабинет, но и свиква т.нар. Колегиум на министерството, в който присъстват директорите на всички административни звена. Също така, в съответствие с изискванията на отделните специализирани закони, към министъра на културата има изградени редица Национални съвети, които са със статут на експертно-консултативни органи. През 2013 г. е създаден Обществен

съвет, който е конституиран като консултативен орган. Неговата цел е подпомагане посредством сътрудничество при вземане на решения, формиране на позиции, становища и инициативи с цел провеждане на публичните политики в полза на българските граждани при спазване на принципите на публичност и прозрачност¹⁰.

Приоритети в дейността на Министерството на културата

Приоритетите на МК са част от управленската програма на съответното правителство в частта ѝ, свързана с културното развитие. На базата на направен анализ през последните години, както и въз основа на програмните стратегии на правителствата от последните 20 години основни приоритети, които може да се предложат в един предстоящ петгодишен период, са следните:

- Опазване и популяризиране на националната културна идентичност, историческата памет и културно наследство. Насърчаване на развитието на креативни творчески индустрии;
- Актуализиране на нормативната база (нов Закон за културното наследство; актуализиране на Закона за закрила и развитие на културата, Закона за обществените библиотеки и Закона за народните читалища; разработване на нов Закон за книгата и българския език). Въвеждане на различните директиви на ЕС;
- Разработване на реално работещи указания, наредби и правилници, отговарящи на новите условия на развитие;
- Приемане на Национална стратегия за развитие на българската култура;
- Активизиране на съществуващите обществени и експертно-консултативни съвети. Разгръщане на обществени дебати по различни важни въпроси, свързани с отделни сегменти на националната култура;
- Осъществяване на мониторинг в областта на опазването и популяризирането на културното наследство;
- Въвеждане на нови механизми за финансиране на различните типове културни институти – национални, регионални и общински, включително читалищната мрежа и неправителствените организации в сферата на културата, с цел подобряване на тяхната дейност и взаимовръзката с тях за изпълнение на националната културна политика. Насърчаване на проектното начало;
- Пълно дигитализиране на дейността на МК с цел подобряване на неговата работа и на комуникацията с гражданите и

- улесняване на достъпа до предоставяни услуги;
- Продължаване на започналите етапи по дигитализиране на културното наследство в музеите, галериите и библиотеките;
- Стимулиране и развитие на визуалните изкуства;
- Създаване на нови продукти и подобряване на дейността на сценичните изкуства;
- Създаване на условия и насърчаване на разгръщането на потенциала на българските творци и тяхното представяне в страната и чужбина.

При реализирането на тези приоритети като краен резултат биха се постигнали:

- модернизирание на културната инфраструктура в страната;
- обновяване, ефективност и контрол при прилагането на законодателството в сферата на културата;
- публичност и прозрачност на управлението и процеса на вземане на решения;
- редовно увеличаване на средствата и прилагане на ефективни модели и практики в сферата на финансирането;
- пълно дигитализиране на културното наследство и културното съдържание, както и на достъпа до тях;
- развитие на нови творчески програми;
- развитие на творческите сектори;
- разширяване на сътрудничеството между административните звена по култура и гражданите, културните институти, научните центрове и образователните институти;
- популяризиране на достиженията на съвременната българска култура пред българска и чужда публика.

Изводи и заключение

Управлението на културните процеси е сложен и продължителен процес. Израждането на ясна визия и концепция за нейното реализиране през годините търпи своите изменения в зависимост от конкретната обстановка на развитие на държавата. Въпреки това като основни моменти се открояват приоритетите, свързани със създаването на основна движеща структура, която да провежда и изпълнява националната културна политика, както и изработването на адекватна към съответния момент нормативна база. Създаването на кадри, които да администратират и насочват културните процеси, също е нелека задача и през годините тя остава водеща за изпълнение.

Министерството на културата, като основен държавен административен орган, е не само принципал на отделните културни

институции, но е и призвано да създава и изпълнява основните принципи при провеждането на националната културна политика. Липсата на Национална стратегия в тази посока е съществен пропуск и въпреки нееднократните опити такава да бъде изработена, до този момент налице има само отделни проекти, които обаче са без правна стойност.

Открояването на ясни приоритети и набелязването на конкретни дейности за тяхното постигане биха били от полза не само за Министерството като държавен орган, но и за развитието на културата като цяло, както и за отделните дейци, ангажирани с нейното изпълнение.

Бележки

¹ **Universitetski** rechnik. Osnovni ponyatia – kultura. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/kultura> (5 avgust 2021).

[**Университетски** речник. Основни понятия – култура. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/kultura> (5 август 2021).]

² **UNESCO** Universal Declaration on Cultural Diversity. <https://unesdoc.unesco.org/> (5 avgust 2021).

³ **DV**, br. 50, 1 yuni 1999.

[**ДВ**, бр. 50, 1 юни 1999.]

⁴ **DV**, br. 13, 17 yanuari 1890.

[**ДВ**, бр. 13, 17 януари 1890.]

⁵ **DV**, br. 37, 18 fevruari 1911.

[**ДВ**, бр. 37, 18 февруари 1911.]

⁶ **TsDA**, f. 1241, op. 1, a.e. 11.

[**ЦДА**, ф. 1241, оп. 1, а.е. 11.]

⁷ **DV**, br. 37, 18 fevruari 1911.

[**ДВ**, бр. 37, 18 февруари 1911.]

⁸ **DV**, br. 50 ot 1 yuni 1999.

[**ДВ**, бр. 50 от 1 юни 1999.]

⁹ <https://ec.europa.eu/culture/policies/strategic-framework-eus-cultural-policy> (5 avgust 2021).

¹⁰ Poveche informatsia za strukturata na Ministerstvoto na kulturata, kako i za deynostta na otelnite ekspertno-konsultativni organi kam ministara na kulturata vzh. na: www.mc.government.bg.

[Повече информация за структурата на Министерството на културата, както и за дейността на отделните експертно-консултативни органи към министъра на културата вж. на: www.mc.government.bg.]

References/ Литература

1. **Brag**, R. Shto e kultura? – V: *Hristiyanstvo i kultura*, 2021, br. 2 (159), s. 28 – 38.

[**Браг**, Р. Що е култура? – В: *Християнство и култура*, 2021, бр. 2 (159), с. 28 – 38.]

2. **Denchev, St., S. Vasileva.** Darzhavna politika za kulturno-istoricheskoto nasledstvo na Bulgaria 1878 – 2009. Sofia, 2010, s. 138 – 169.

[Денчев, Ст., С. Василева. Държавна политика за културно-историческото наследство на България 1878 – 2009. София, 2010, с. 138 – 169.]

3. **Landri, Ch.** Kulturnata politika v Bŭlgariya. Doklad na evropeĭski eksperten ekip. Sofia, 1997.

[Ландри, Ч. Културната политика в България. Доклад на европейски експертен екип. София, 1997.]

За автора

Венцислав Велев е преподавател в УниБИТ. Неговите интереси са свързани с изследване на събитията от българската история след Освобождението, политиките за опазване и популяризиране на културното наследство, нематериалното културно наследство на България, както и политиките на ЮНЕСКО. Специалист е по въпросите на читалищното и библиотечното дело в страната, опазването на нематериалното културно наследство, както и управлението на културните процеси.

За контакт с автора: v.velev@unibit.bg

CULTURAL MANAGEMENT (BRIEF OVERVIEW AND NOTES)

Ventzislav Velev

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: The management of cultural processes is a complex and lengthy process. It requires both a vision for the development of national culture and a series of concrete steps by which it can be developed in accordance with the new living conditions. The Ministry of Culture, as an administrative body at the highest state and managerial level, has existed for the last 140 years both independently and as part of other institutions according to the specific political situation and circumstances of state development. In this paper, the focus is on individual aspects of the development of the Ministry of culture, and an attempt has been made to shape some of its future priorities for a period of five years.

Keywords: Ministry of culture, principles and approaches, priorities.

About the author

Ventzislav Velev, Assoc. Prof., is a lecturer at ULSIT. His interests are related to the study of the events of the new and modern Bulgarian history, the policies for preservation and promotion of the cultural heritage, the intangible cultural heritage of Bulgaria, as well as the policies of UNESCO. He is also a specialist in the issues of the chitalishte and library work in the country, the protection of the intangible cultural heritage, as well as the management of the cultural processes.

To contact the author: v.velev@unibit.bg